

AZ ERKÖLCSI NEVELÉS SZEREPE A FELNŐTTOKTATÁSBAN

Az erkölcsi nevelés és az oktatás bonyolult kölcsönhatásos rendszert alkotnak, és igen sok szerteágazó problémát foglalnak magukban. A témakör kifejtése az adott keretek között két irányban, ill. két dimenzióban történik meg: egyrészt érinteni kell az erkölcsi nevelés lehetőségeit az oktatásban, különös tekintettel a felnőttoktatásra, és ezzel együtt választ kell adni arra a kérdésre is, hogy mennyiben lehetséges erkölcsi nevelés felnőttkorban, másrészt meg kell válaszolni azt a kérdést is, hogy az etika oktatása - tehát az erkölcs elméletének a megismertetése - mennyiben járulhat hozzá a nevelés eredményesebbé tételéhez.

A szóbanforgó problémákról a magyar etikai, szociológiai, pszichológiai, pedagógiai irodalomban számos monográfia, tanulmány jelent meg, több vonatkozásban viták is lezajlottak; mégis az a véleményünk, hogy a megjelölt kérdések tudományosan nincsenek kellőképpen kimunkálva, ill. bizonyos nézetek, tételek erősen vitathatók. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy néhány lényegesebb összefüggést az oktatás és az erkölcsi nevelés kölcsönhatásáról kiemeljünk, megjegyezve azt, hogy mondanivalónkat műfaji jellege miatt /előadás/ nem dokumentáljuk olyan mértékben, mint ahogy ez lehetséges, ill. szükséges lenne, és a hivatkozásoknál is eltekintünk a források pontos megjelölésétől.

A felnőttek erkölcsi nevelésének lehetőségei

A pszichológia, különösen a fejlődéslélektan feltárta azokat a főbb etápeket, amelyek a személyiség strukturájában és dinamikájában megfigyelhetők. A személyiség fejlődése olyan törvényszerű folyamat, ahol sokirányú kölcsönhatás valósul meg az egyén genetikai adottságai és környezete között. A személyiségjegyek nem egyszer és mindenkorra adóttak, hanem állandóan változnak, módosulnak az élettevékenységnek megfelelően. A személyiségjegyeken belül a különböző összetevők egységesen alkotják a személyiséget, mégis lehetséges bizonyos oldalainak, alkotóelemeinek kiemelése. Az erkölcsi oldal a személyiségnek egyik lényeges összetevője, és bár együtt fejlődik, együtt funkcionál más összetevőkkel, mégis beszélhetünk a viszonylagos önállóságáról. A személyiség erkölcsi dimenziójának a viszonylagos önállósága lehetővé teszi, hogy bővebben megvizsgáljuk ezt az oldalt, de szem előtt tartva, hogy az erkölcsi jegyek együtt alakulnak, módosulnak a személyiséget összeötvöző más dimenziókkal.

A személyiségdinamikában ismert az a törvényszerűség, hogy az egyes tulajdonságok, jellemzők kialakulásánál megkülönböztethetjük az ún. kritikus időszakokat. Ismert például, hogy a nyelv, a tudat kialakulásánál milyen kritikus időszakot jelent az emberi élet első 10 éve, ugyanis ha a beszéd és a tudat ebben az időszakban nem alakul ki, akkor a későbbiek során a kialakulás lehetőségei már nehézkesek lesznek. Az is ismert, hogy a személyiséget, ill. a személyiség egy-egy oldalát meghatározó tényezők rendszerében beszélhetünk kiemelten fontos szerepet játszó tényezőkről. Az erkölcsi fejlődés is tartalmaz kritikus korszakokat, és ismertek azok a jelenségek is, amelyek a kölcsönhatásos mechanizmusban kiemelkedő szerepet játszanak.

A személyiség erkölcsi fejlődésében egyik leglényegesebb, tehát kitüntetett szerepet játszó jelenségnek kell tekintenünk a családot. A család hatása az erkölcsi jellemzők kialakulására többirányú. Mindenki a családja révén örököl megha-

tározott genetikai jellemzőket /biológiai adottságokat/, amelyek kiindulási alapot képeznek a továbbformálódáshoz. Ezek az adottságok - a szélsőséges eseteket leszámítva - nem olyan biológiai determinánsok, amelyek mintegy végzettszerűen szólnának bele az egyéniség alakulásába, de mégis megszabnak bizonyos kereteket, ugyanis a hajlamok, az adottságok, amelyeket az egyének örökölnek, határt szabnak a formálódás lehetőségeinek. Továbbmenve, a családban látott, hallott, tehát átélt erkölcsi jelenségeket az egyén különösen a korai életszakaszban mintegy cselekvési mintákat veszi át. A család erkölcsi értékeit, értékítéleteit, magatartási elveket első fokon közvetíti az egyén számára. Attól sem szabad eltekintünk, hogy a szülőktől örökölt hajlamok, adottságok kedvező talajt biztosítanak azoknak az erkölcsi jegyeknek, magatartásmódoknak, szerepeknek az átvételére, amelyek a szülőknél is kialakultak. Az életkor első szakaszában, de a későbbiek során is a családi hatás lehetőségei rendkívül szélesek, és esetenként túlsúlyba is kerülhetnek ugyanúgy, mint ahogy esetenként más tényezők hatása is hangsúlyosabb lehet.

Az erkölcsi jellemzők kialakulásában a társadalom is kitüntetett hatóóknak bizonyul. A társadalom befolyása több síkon, több formában végbemenő folyamat. A társadalmi hatásmechanizmus összetevői között találjuk az iskolát, a munkahelyet, a társadalmi viszonyok egészét: gazdasági, politikai, osztály, kulturális, tudományos viszonyokat, a tömegkommunikáció egész rendszerét. Ugyancsak lényeges tényezőnek kell tekintenünk az erkölcsi nevelésben az önnevelést, a fiatalok esetében a baráti kört és az un. "kortárs csoportot".

A kortárs csoport előtérbe kerülése az erkölcsi nevelésben új jelenségnek tekinthető, ugyanis századunk második felében figyelhető meg ennek a folyamatnak a felerősödése. A kortárs csoport nagy hatása a tizenéveseknél jelentkezik első sorban, és esetenként olyan intenzitású lehet, hogy különösen negatív befolyását a szülői ház és az iskola együttesen is nehezen képes hatálytalanítani. A kortárs csoport közre-

játszásának ilyen mérvű felerősödése több tényezőnek a következménye. Szerepet játszik ennek a folyamatnak a kialakulásában a nők nagymérvű munkavállalása, és ezzel együtt az e helyzet, hogy a szülők keveset vannak együtt a gyermekakkal, de szerepet játszik az a tény is, hogy az iskolai képzés, ill. a szakképzés ideje kitolódott, és a szóbanforgó kortárs csoport tagjai sokat vannak együtt, szabadidejük nagy részét együtt töltik el.

A magyarországi tapasztalatokat figyelembevéve azt látjuk, hogy még a két világháború között is kevés volt az elemi iskola után a továbbtanulók, vagy a szakképzésben résztvevők száma, és viszonylag korán, mintegy gyermekként kényszerültek a munkában való részvételre, azaz a munka-kényszer következtében a kortárs csoport tagjai elsősorban nem egymással kommunikáltak és nem együtt tevékenykedtek, hanem a társadalom egyéb korosztályaival közösen. Ennek megfelelően kevesebb időt töltöttek együtt, így a kortárs csoport hatása - bár jelentős volt - izlés, felfogásmód, értékek, orientációk stb. vonatkozásában, mégis szűkebb lehetőségekkel rendelkezett, mint napjainkban. Ma ugyanis az adott korosztály többsége vagy középiskolába jár, vagy olyan jellegű szakképzésben részesül az általános iskola után, amikor még hosszú ideig együtt marad a kortárs csoport, és a szabadidő eltöltésének nagyon sok olyan lehetőségével rendelkeznek /szórakozás, sport stb./, amelyek ugyancsak az adott csoport együttmaradását segítik elő. Figyelembe véve az elmondott jellegzetességeket, az erkölcsi nevelésben mindig lényeges tényezőként kell számolni a kortárs csoport szerepével.

A felnőttkorúak erkölcsi nevelésének a lehetőségei sokkal korlátozottabbak, mint a gyermek-, ill. az ifjú korosztály tagjaié. Jelentős szerepe van az erkölcsi jellemzők kialakulásában a munkahelynek általában, különösen akkor, ha ez párosul a tudatos társadalmi ráhatással. A tudatos társadalmi ráhatás némi kivánnivalót hagy maga után; ugyanis sajnos társadalmilag az erkölcsi nevelésnek nincs egy kialakított rendszere,

sőt hiányoznak azok az elméleti kutatások is, amelyek alapjait képezhetnék egy ilyen erkölcsi nevelési rendszernek. A munkahely vonatkozásában különösen jelentős az első munkahely; ugyanis az egyén és a társadalom találkozásának ez a legjelentősebb fóruma; a társadalmi hatások többsége a munkahelyen keresztül közvetítődik az egyén felé. A munkahely hatása nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az egyén feladatokat lát el, és ezeket a feladatokat anyagilag, erkölcsileg értékeli, hogy kapcsolatba kerül munkatársaival, rászorul azok kooperációjára, beilleszkedik a munkahelyi hierarchiába, hanem abban is, hogy a munkahelyi szervek /párt, KISZ, szakszervezet/ felvetnek, értékelnek erkölcsi vonatkozásokat, tudatosan is beleszólnak az egyén erkölcsi formálásába. A kérdésnek egy másik oldalát jelenti, hogy az említett szervek mennyire végzik ezt tudatosan és szakszerűen anélkül, hogy az említett tevékenységet lebecsülnénk. Meg kell állapítanunk, hogy az erkölcsi neveléssel kapcsolatos elvek, módszerek, eszközök az említett szerveknél sem tisztáztak.

A felnőttkorúak erkölcsi jegyeinek kialakulásában részt vesz a baráti kör is. A felnőttek baráti köre már csak részben kerül ki a kortárs csoportból, ugyanis a baráti körhöz nagyon gyakran hozzátartoznak más korcsoportok tagjai is. A felnőttkori erkölcs- és jellemformálásban mindvégig jelentős szerepet játszik a család. Egyrészt maga a házasságkötés és a házasság szükségszerűen változást idéz elő a személyiségjegyekben, általában a "megkomolyodást" segítheti elő, másrészt a családi élettel kapcsolatos feladatok, különösen a gyermek iránti kötelezettség, az erkölcsi jellemzők területén is érvet vet a hatását. Az átlag-embernél a családi élet erősíti a felelősségtudatot, de természetesen kialakíthat negatív jegyeket is /családi beszűkülés, önzés stb./.

Az erkölcsi jellemzők felnőttkori alapvető átformálása - bár elvileg nem kizárt - mégis nehezen képzelhető el. Elvi lehetőséget a teljes környezetváltoztatás biztosítana, ez azonban társadalmilag tömegméretekben kivitelezhetetlen.

Egyénenként és esetenként környezetváltozás nélkül is elképzelhetők gyökeres fordulatok, de ehhez nem átlagember, nem átlagegyéniség szükséges. Sajnos éppen az alkoholizmus és a bűnözés bizonyítanak amellett, hogy a felnőttkori személyiség-átformálás lehetőségeinek nagyon szűkek a határai. Az alkoholisták döntő többsége az alkoholelvonó kurák után is visszaesik, és az is ismert, hogy a bűnözők a büntetés letöltése után többségükben nem találják meg a hasznos társadalmi tevékenységhez vezető utat, hanem visszacsúsznak a bűnözés társadalmilag egyáltalán nem kívánatos útjára. A bűnözőkkel kapcsolatban az is közismert, hogy bár a büntetésvégrehajtó intézmények mindent megtesznek a megtévedtek átnevelése érdekében, a börtönök, a fegyházak nagyon gyakran bűnözési továbbképzési funkciókat is betöltenek mintegy melléktermékként, amit még a szocialista büntetés végrehajtása sem tudott kiküszöbölni.

Az említetteken túl az erkölcsi nevelésben szerepet játszik a kultúra, és ezen belül a művészetek és az oktatás is. Az oktatást adott vonatkozásban úgy kell tekintenünk, amely nagyon sok területen ad ismereteket, és az ismeretekkel együtt megy végbe az erkölcsi nevelés is. A különböző tantárgyak, tudományágak tényanyagaikkal együtt vagy a belőlük levonható következtetésekben tartalmazznak erkölcsi oldalakat. Az erkölcsi nevelés az esetek egy részében indirekt módon, míg az esetek másik részében direkt módon végbemenő folyamat. Az erkölcsi nevelésnek a direkt módon végbemenő folyamatát jelenti az etikaoktatás, amelyről a következőkben kissé részletesebben kívánunk szólni.

Etikaoktatás és erkölcsi nevelés

Az etikaoktatás szerepéről, jelentőségéről, módszereiről nagyon eltérő és vitatható elképzelések alakultak ki. Közismert, hogy Szókratész, akit az etikai racionalizmus megteremtőjének tekinthetünk, azt tanította, hogy ha az emberek megismerik a jót, a helyeset, az erkölcsöt, akkor már aszerint

is cselekednek, tehát az erkölcs oktatása, az etika garanciát jelent az erkölcsi elvek, szabályok betartására. Mások szerint az etika oktatása, tehát az erkölcs lényegének a megismerése csak nagyon közvetve, szűk keretek között járul hozzá az erkölcsi gyakorlathoz, és semmilyen vonatkozásban nem jelent garanciát a pozitív erkölcsi gyakorlat, az erkölcsös magatartás létrejöttéhez.

Mielőtt a két egymással szembenálló nézettel kapcsolatban állást foglalnánk, szükséges néhány fogalom értelmezése. A mindennapi életben az etika, az erkölcs fogalma gyakran azonos értelmében szerepel, holott egyik esetben társadalmi jelenségről, a másik esetben pedig tudományáról van szó. Az erkölcs olyan társadalmi jelenséget reprezentál, amely egyrészt a magatartásra vonatkozó elveket, szabályokat jelent, másrészt pedig társadalmi gyakorlatot, az emberek egymáshoz való viszonyát. Az etika pedig mint tudomány az erkölcs lényegével, keletkezésével, fejlődésével, főbb törvényszerűségeivel foglalkozik. Azaz végsősoron erkölcstan. Így a kettő között a különbség dominál, azonban nem véletlen alakult ki a köznapi tudatban a kettő azonosítása, mert az etika hozzá tartozik az erkölcs elméleti oldalához, tehát az erkölcsi tudathoz. Az erkölcsi tudat ugyanis nemcsak a közvetlen magatartásszabályokat foglalja magában, hanem az erkölccsel kapcsolatos legkülönbözőbb elveket, elképzeléseket is. Az etika amennyiben tudományosan helytálló, akkor hűen tükrözi az erkölcs lényegét, és szükségszerűen hozzátartozik az erkölcsi tudathoz. Ilyen értelemben beszélhetünk tehát az etika és az erkölcs különbségeikben meglévő egybeeséséről is. A fentieket figyelembe véve szükséges az etika funkcióinak a tisztázása is. Az etika funkcióit illetően két szélsőséges álláspont alakult ki történetileg.

Az egyik álláspont hívei azt hirdetik, hogy az etikának annyiban van értelme, amennyiben kidolgoz és felállít konkrét magatartásnormákat, és ezáltal hozzájárul az erkölcsi gyakorlat társadalmilag kívánatos formálásához. Ezen felfogás hívei az etikától erkölcsi kódexek, erkölcsi szabályok felállí-

tását követelik meg, és ha el is ismerik, hogy az etika érint-
het általános elveket is, az erkölcs lényegével, mibenlétével
kapcsolatban, ezeket feleslegesnek tekintik. A másik szélső-
séges álláspont óva inti az etikát az erkölcsi szabályok, nor-
mák kidolgozásától, és azt tekinti az etika feladatának, hogy
az erkölccsel, mint társadalmi jelenséggel foglalkozzék, írja
le az erkölcs törvényszerűségeit, történetét egy-egy kor er-
kölcsei jellemzőit, és ezeken keresztül indirekt módon orien-
táljon ilyen vagy olyan magatartásra. Ez a felfogásmód minden
olyan etikai kísérletet, amely normák, szabályok megfogalma-
zására irányul, moralizálásnak tekint.

A mai magyar etikai irodalomban a moralizálás megbélyeg-
ző, negatív értékitélet, és bírálói arról beszélnek, hogy a
moralizálás és a tudományosság kizárják egymást. A moralizálás
fogalmát nagyon nehéz meghatározni. Magyarra lefordítva erkölcs-
prédikációt, az erkölcsről való papolást jelenti, tehát túlnyo-
móan negatív jellegű. Valóban az esetek többségében a morali-
zálás távoláll a tudománytól, és a társadalmi hatásossága, a
társadalmi haszna is igen kétes. Ugyanis a moralizálás hatékony-
sága - mint ezt a moralizálást történetileg is leggyakrabban
folytató vallások igazolják -, igen kismérvű, mert az emberek
magatartását sokkal inkább az élet-viszonyaik szabályák meg,
mintsem azok a kinyilatkoztatások, amelyeket mind az egyének,
mind a társadalmi szervek az emberek direkt jobbitása érdeké-
ben nagyon gyakran hangoztatnak. A két szélsőséges nézet között
helyezkedik el az a felfogásmód, amelyet társadalmilag helyes-
nek és kívánatosnak tekinthetünk.

Az etikának mindenekelőtt az a feladata, hogy leírja az
erkölcs belső lényegét, törvényszerűségeit, de az is felada-
ta, hogy az erkölcsi tudatot "tisztítsa", hozzájáruljon az er-
kölcsei elvek, értékek és szabályok egységes értelmezéséhez.
Megfelelő mértékben az általános orientáción túl bizonyos
esetekben kidolgozhat szabályokat is, ill. értékelést kell
mondania konkrét magatartás-esetekről, és ez az értékelés
egyben szabályt is jelent. Ha az etika ilyen módon nem járul

hozzá az erkölcsi viszonyok formálásához - magától értetődően az etika önmagában nem elégséges eszköz -, akkor nem teljesíti a tudományok egyik alapfunkcióját, azt ti., hogy segítse elő az ember társadalmi gyakorlatát, sikeres tevékenységét. Az etika, mint tudomány nem zárkozhat el a valóságos élet folyamataiba való beleszólás kötelezettsége elől, nem vonulhat el egy arisztokratikus elefántcsonttorony pozícióba. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartani, hogy a csak szabályok, kódexek kidolgozására szükkülő etikai tevékenység valóban messze kerül a tudományosság szférájától.

Az etika egyik társadalmi funkciója tehát az, hogy álitson fel magatartást orientáló elveket, mondjon ki értékítéleteket, konkrét esetekkel kapcsolatban, és erősítsen meg társadalmi szabályokat, elvárásokat. Ezt nem tekinthetjük moralizálásnak, vagy ha annak tekintjük is, ez az ún. jó értelemben vett moralizálás. Ilyen jellegű tevékenységek a társadalom életében bizonyos szerepköröket mind történetileg, mind pedig napjainkban előírnak. Ilyen szerepkört /tehát jó értelemben vett moralizálást/ "hivatalból is" el kell látnia a szülőnek, amikor is a gyermekével közölnie kell, hogy mit tart helyesnek, mivel nem ért egyet, és mitől tiltja gyermekét. Ha a szülő ilyen értelemben "nem moralizál", akkor milyen alapon várja el gyermekétől, hogy ilyen vagy olyan magatartást tanúsítson. Sajnos gyakran előfordul, hogy a szülők nem ilyen értelemben "moralizálnak", hanem a szó pejorativ értelmében, amikor minden indoklás, meggyőzés, rávezetés nélkül állítanak fel szabályokat, követendő példákat gyermekeikkel szemben. De "moralizálni" kényszerül a pedagógus is, akinek ugyancsak kötelessége, hogy értékelje a tanulók magatartását, és kinyilvánítsa a véleményét a jóról, rosszról, és határozza meg egyértelműen a magatartásnormákat. Ami a szülőkre vonatkozott, az vonatkozik a pedagógusokra is, ugyanis a pedagógusok egy része jó érzékkel végzi az erkölcsi nevelést, míg a pedagógusok nem csekély része rossz értelemben véve moralizál. Nagyon nehéz azt a határt meghúzni, amely a jó és a rossz értelemben vett moralizálást elválasztja egymástól.

Minden bizomnyal egy egyértelmi határvonal meghúzása szinte lehetetlen, és minden moralizálás esetében előfordulhatnak egyaránt szerencsés és hatékony normafelállítások, és előfordulhatnak hatástalan, üres, absztrakt intelmek, jóra buzdítások. A kép viszonylagosan teljesebbé tétele érdekében azt is látnunk kell, hogy bizonyos moralizálási elvárás a szülőkön és a pedagógusokon kívül számos társadalmi tényezőnél és intézménynél is fellelhető. Többek között a különböző jogi intézményeknél /bíróságoknál, ügyészségeknél/, a különböző állami szerveknél pl. hadseregnél, rendőrségnél és az egyes hatóságoknál is. A sort kiegészíthetjük az un. társadalmi szervekkel: párt, szakszervezet, KISZ, amelyeknek a vezetői, de a fórumai is kényszerülnek foglalkozni az "erkölcsi kérdésekkel" is, és ezáltal véleményt mondani megtörtént esetekről, egyben véleményt nyilvánítani arról is, mit tartanak jónak, helyesnek és mit ítélnék el. Amennyiben soha és sehol nem történik meg annak a kinyilvánítása, hogy az emberek erkölcsi magatartásában milyen követelmények, ill. milyen tilalmak szükségesek, akkor a társadalom nem várhatja el, hogy az egyén a társadalmi elvárásoknak megfelelően tevékenykedjék, ill. tartózkodjék bizonyos magatartásformáktól.

Az etika hozzájárulása a társadalmilag kívánatos erkölcsi gyakorlat létrejöttéhez, tehát egyik lényeges funkciója az etikának és ez nem ütközik a tudományosság kritériumával, sőt a tudományosság alapvető követelményének tesz eleget ezáltal. A filozófiában és az etikában régóta felismerték az etikának ezt a feladatát; ezt számos konkrét megfogalmazás is alátámasztja, különösen Arisztotelésznél, de más filozófusoknál is. Nem tekinthetjük véletlen jelenségnek, hogy magát az etikát gyakran értelmezték úgy, mint erkölcsfilozófiát, ill. "gyakorlati filozófiát". Sokan a filozófia hasznosságát abban látták, hogy az etikán keresztül elveket és szabályokat adott az emberi magatartás számára. Ilyen alapon válik érthetővé, hogy legtöbb filozófusnál a filozófián belül kiemelt szerepkörben megtalálhatjuk az etikát. Ez egyértelműen megfigyelhető Arisztotelésznél, de megfigyelhető az

ókor szinte minden kiemelkedő filozófusánál: Szokratésznél, Platonnál, Demokritosznál, Epikurosznál.

A különböző vallásos filozófiáknál az etikai vonatkozások egyértelműen előtérbe kerültek, mint pl. a buddhizmusnál vagy a kereszténységénél a tomista és neotomista filozófiában. Az egzisztencializmus, mint korunk egyik divatos irányzata, első-sorban etikaként funkcionál, és ehhez mérten elenyésző mértékben tartalmaz ontológiai-gnoszeológiai problémákat. Utalnunk kell - az adott gondolat kapcsán - Lukács Györgyre is, aki élete nagy műveként egy marxista etika megírását tervezte. Ehhez jelentett előtanulmányt a társadalmi lét ontológiájának a megírása. Sajnos a nagy marxista etikai mű nem készült el, de fundamentumként és kiindulási bázisként gazdag gondolatanyag maradt ránk hagyatékul.

Az etika és az etikaoktatás társadalmi jelentőségével kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül a marxizmus és az etika viszonyának a problémája sem. Közismerten a marxizmus klasszikusainál, Marxnál, Engelsnél, de Leninnél is találkozhatunk olyan kitételekkel, amelyekből egyesek etikaellenességet vélnék kiolvasni. Többek között olyan kitételekről van szó, amelyekben a klasszikusok a marxizmust elhatárolják a moráltól, az etikától, de különösen a moralizálástól. A marxizmus klasszikusai közelről sem etikaellenesek, hanem mint az az adott szövegrészekből kiderül "az ún. etikai szocializmustól" határolták el magukat. Közismert, hogy az etikai szocialisták az utópista szocializmusnak azt a válfaját képviselik, amely szerint a szocialista forradalomhoz, a szocialista társadalom felépítéséhez elegendők az erkölcs, az etika eszközei is. Ha mi az embereknek bebizonyítjuk - mondják az etikai szocializmus képviselői -, hogy a kapitalizmus erkölcsileg negatív, káros, tehát végső soron ammorális társadalmi rendszer, a szocializmus pedig az igazságok és az erkölcs pozitív fejlődését elősegítő rendszer, akkor az emberek mintegy automatikusan megszüntetik a kapitalizmust és megvalósítják a szocializmust.

Marx és Engels az ilyen etikákkal és az ilyen erkölcs-csel /morállal/ álltak szemben, és nem az etikát, mint tudományt vetették el általában. Az ilyen etikai szocializmusnak egyik hírhedt képviselője, a nem túl rég elhunyt Adorno, aki az etikai szocializmust "a szexuális forradalom" eszközével kívánta megvalósítani. Adorno szerint a szexuális forradalom végsősoron szexuális anarchiát jelent, amely elvezet a polgári család szétrombolásához. A polgári családot azért kell szétrombolni a szexuális forradalommal, mert a polgári család jelenti a polgári, tehát a kapitalista társadalom alapját, és ha ez az alap szétrombolódik, akkor automatikusan összedől az erre épülő polgári társadalmi rend is.

Az Adorno féle szexuális forradalom-elmélet az etikai szocializmusnak csak egyik formáját jelenti, mert ezen kívül nagyon sok variációval, módozattal találkozhatunk.

A szaktantárgyak oktatásának etikai lehetőségei

Az oktatás elsősorban szaktantárgyak oktatását jelenti, és az etikaoktatás csak nagyon korlátozott keretek között történhet a felsőoktatási intézményekben, esetleg a középiskolákban. Azonban szinte majd minden szaktárgynak vannak lehetőségei etikai vonatkozások felvetésére, azaz bekapcsolódhatnak az erkölcsi nevelésbe. A szaktárgyak erkölcsi nevelési hatása jelentős eltérést mutat a természettudományok, ill. a társadalomtudományok vonatkozásában. A természettudományok közvetlenül, direkt értelemben az erkölcsi nevelés folyamataiban szűk lehetőségekkel rendelkeznek, és az esetleges túlerőltetésük még károkat is okozhat. Azonban a természettudományoknak, különösen napjaink modern természettudományainak vannak lehetőségeik az erkölcsi kérdések megítélésére. A természettudományok az erkölcsi neveléshez mindenképp az azal járulnak hozzá, hogy az ember számára lehetővé teszik a tudományos racionalista világkép kialakítását. A tudományos racionalista világkép az embert magatartásában is ésszerű-

ségre, normalitásra üsztönni, és hozzájárul az ésszerű erkölcsi elvek elfogadásához. Továbbmenve, a természettudományok az ember aktivitását, tevékenységét, de egyben eredményességét is fokozhatják; így az erkölcsi viszonyokon belül az optimista alapállás, optimista viszonyulás kialakulását sugallják. Napjaink modern technikai és természettudományai pedig az emberiség számos égető problémájához kapcsolódnak. Ilyen égető problémák: a háború és a béke kérdése, a tömegpusztító fegyverek, az emberiség jövőjének a kérdése, továbbá a környezetvédelem, a természet megóvásának, az emberiség ölelmezésének a problémái. Ezek mind-mind égető sorskérdései az emberiségnek, ezek a modern tudományból fakadnak, és szükségyszerűen vetik fel az erkölcs vonatkozásait is. A mai polgári etikákban a technika, a tudás és az erkölcs viszonya rendkívül gyakran tárgyalt témát jelent, és a válaszok nagyon gyakran pesszimiztikus irányba mutatnak, a kilátástalanságot szuggerálják az átlagemberbe, és ennek megfelelő erkölcsi magatartásra inspirálnak. Adott helyen nem áll módunkban ezeket a kérdéseket érintenünk, de úgy érezzük, az elmondottak érzékeltetik a természettudományok és az erkölcsi nevelés kapcsolatát.

Az erkölcsi nevelésben kiemelkedően fontos szerepet játszik az ún. humán tárgyak oktatása. Az oktatás humán tárgyai és a humán, ill. társadalomtudományok direkt módon is felvetnek erkölcsi, etikai kérdéseket, direkt módon is állást foglalnak erkölcsi problémákban. Az egyes humán tárgyak oktatásánál eltérő lehetőségek adóttak; az eltérő lehetőségeken belül kiemelkedően fontos szerepet játszik a történelem és az irodalom oktatása. A történelem oktatása mintegy felkínálja, készen adja az erkölcsi elveket, de az erkölcsi gyakorlatot is. A történelem, amikor bemutatja az egyes korok embereinek életét, viszonyait, tevékenységét, ezeket egyben értékeli is, és az értékitéletekkel az erkölcsi elveket is megerősíti, ill. cáfolja. A történelemben erőltetés nélkül lehet beszélni erkölcsi elvekről, gyakorlatról, ugyanis a történelemnek ezek is részét képezik. Az egyes történelmi személyek értékelése,

bemutatása mindig tartalmazza a személyiség erkölcsi vonatkozásainak a bemutatását is. A történelemoktatás lehetőségei az erkölcsi nevelésben olyan értelemben is rendkívül nagyok, hogy a történelemből példaképeket, hősöket állíthatunk az emberek elé, és ezáltal meghatározott erkölcsi normákat, elvárásokat is közlünk a társadalom számára. A történelem ahhoz is hozzájárul, hogy jelenlegi viszonyainkat jobban megismerhessük, és korunkban kiválaszthassuk azokat a tendenciákat, amelyek az erkölcsi fejlődésben jelentkeznek.

A történelem mellett - mint utaltunk rá - ugyancsak ki-tüntetett szerepe van az irodalomoktatásnak is. Az irodalom a társadalmi valóságot jellemzi, és a társadalmi valóságból nagyon gyakran éppen az erkölcsi viszonyokat. Az irodalom nélkül a társadalmi viszonyok, és ez vonatkozik mind a múltra, mind a jelenre, nehezen érthetők meg. Az irodalomban konkrét erkölcsi szituációk bemutatásával, értékelésével találkozhatunk, amelyek egyben normatív jellegűek is. Az erkölcsi normák nagy részét a társadalom nem fogalmazza meg, és a normák egy jelentős hányada az irodalmi alkotásokban található meg, itt nyer megfogalmazást, így válik társadalmi közkinccsé és így őrződik meg a társadalom számára. Az irodalom az ember számára széles viszonyulási bázist teremt a társadalom és a többi ember irányába, ezáltal egyik alapja mind az erkölcsi elveknek, mind pedig az erkölcs gyakorlatának. Marx nem véletlenül nyilatkozott úgy Balzac műveiről, hogy ebben jobban megismerte a kapitalizmus lényegét, mibenlétét, mint a kor történészeinek és közgazdászainak a munkáiban. Az elmondottakon túl az irodalom szerepe az erkölcsi nevelésben abban is megmutatkozik, hogy az irodalom eszményképeket, példaképeket állít fel az emberek számára, és nagyon gyakran ad cselekvési mintát is, amely az ember tevékenységét meghatározott irányba tereli. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról sem, hogy az irodalom szerepe az erkölcsi nevelésben kétirányú lehet. Az alapvetően pozitív befolyás, a józan, normál humanizált erkölcsi befolyás mellett előtérbe állíthat erkölcsileg negatív figurákat, káros eszményképeket is, és orientálhat dehumanizációs, amorális irányba is.

Az erkölcsi nevelésben az irodalmon és történelmen kívül más társadalomtudományok oktatása is figyelemreméltó. Olyan tudományágak, mint pedagógia, pszichológia, szociológia stb. ugyancsak szoros szálakkal kapcsolódnak az erkölcs egészéhez. Az oktatásuk során az erkölcsi kérdéseket nem lehet megkerülni, ugyanakkor az erkölcs lényegének a megértése is csak úgy lehetséges, ha ezeket a tudományágakat is alkalmazzuk. A továbbiakban a még meglévő társadalomtudományok kérdéseivel nem kívánunk foglalkozni, ehelyett röviden a közművelődés lehetőségei az erkölcsi nevelésben - problémáját érintjük.

A közművelődés fogalma napjainkban még nem egyértelműen körülhatárolt fogalom, ugyanis a közművelődéshez hozzá tartoznak az oktatás különböző formái, de hozzá tartozik a művészeti élet, és hozzá tartozik az is, amit kulturális életnek szoktunk értelmezni. Számunkra a közművelődés olyan értelemben jön számításba, hogy a nagyobb tudás, a nagyobb műveltség, amely kétségtelenül velejárója az eredményes közművelődésnek, mennyiben járul hozzá az erkölcsi neveléshez, illetve a kívánatos erkölcsi magatartáshoz. A kérdést kissé leegyszerűsítve úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az ember tudása, műveltsége és az erkölcs között milyen kapcsolat van. Továbbmenve az adott problémát olyan értelemben is megfogalmazhatjuk, hogy az emberi tudás, műveltség, a kultúra gyarapodása magával hozta-e az erkölcs fejlődését is, jobb-e a ma embere mint a múlt embere volt. A kérdések egyértelmű megválaszolása majdnem lehetetlen. Bizonyos tendenciákból kiindulva azt a választ tekinthetjük a leginkább elfogadhatónak, amely pozitív és egyenes arányú fejlődést hirdet a tudás és az erkölcs kölcsönhatásában. A nagyobb tudás, a nagyobb műveltség elsősorban a lehetőségét tekintve jelenthet kedvező hatást az erkölcsre. Ugyanis a nagyobb tudás birtokában az ember jobban felismerheti az erkölcsnek a mibenlétét, szakszerűbben tud mérlegelni és dönteni a tevékenységét illetően. A nagyobb tudás, a nagyobb műveltség tehát a szakszerűbb döntésnek egyik feltétele. Másrészt a nagyobb tudás, a nagyobb műveltség kedvezően járul hozzá a korlátozó, gátló tényezők felismeréséhez is, s ezen

túl az un. pozitív gátlások létrejöttéhez. Történelmi tapasztalat, hogy a műveltebb emberek magatartása általában kevésbé darabos, kevésbé szélsőséges és nagyobb a toleráló képességük is.

Ami azt a kérdést illeti, hogy a ma embere jobb-e, mint a múlt embere, vagy a primitív korok embere volt; végsősoron itt is igenlő választ adhatunk, bár ez ellen nagyon sok el-lentmondásos tény szól. Ugyanis ha beszélhetünk egyetemes társadalmi fejlődésről, márpedig ennek a bizonyítékai nagyon sok területen megtalálhatók, akkor ezzel együtt beszélünk kell az erkölcsi fejlődésről is. Lehet, hogy a múlt embere esetenként jobban betartotta az erkölcsi szabályokat, normákat, de nem szabad elfelednünk, különösen a primitív népek esetében, hogy ezek a szabályok, ezek a normák igen drasztikusak, igen kegyetlenek voltak, és átítatta őket az irracionális és miszticizmus. De nemcsak a normák esetében beszélhetünk a kegyetlen és a drasztikus jellegéről, hanem az erkölcsi gyakorlat esetében is. Közismert, hogy a primitív természeti népeknél az erkölcsi szankcionálás között nagyon gyakran szerepelt a megsemmisítés, a halálbüntetés, és majd minden népnél fellelhető a kannibalizmus valamilyen formája is.

Ha a ma embere nem is tartja be olyan mértékben az erkölcsi normákat és szabályokat, mint a múlt embere, ezek a normák kevésbé drasztikusak, kevésbé irracionálisak, mint a primitív társadalmak népeinek erkölcsi szabályai és az erkölcsi gyakorlat is mentes azoktól a szélsőséges és drasztikus formáktól, amelyek jellemzik az őskor társadalmát. Bár a jog és az erkölcs nem azonos társadalmi jelenségek, bizonyos egybeesésük és szoros kapcsolatuk azonban tény, és a jog fejlődésénél mérhető le leginkább, hogy végbement egy nem kismérvű humanizáció; a jogrendszer ma világszerte humánusabb, mint pl. még a múlt század jogrendszerei is voltak.

A közművelődés tehát nem csekély lehetőségekkel rendelkezik az erkölcsi nevelés eredményessé tételében, és véleményünk szerint a közművelődésnek élni is kell tudatosan ezekkel

a lehetőségekkel. A jól működő közművelődés nemcsak ismerete-
ket, tudást, kultúrát közvetít, hanem hozzájárul ahhoz is, hogy
a magatartás kultúrája is fejlődjék. A kulturált magatartás pe-
dig megegyezik a pozitív erkölcsi magatartással, a társadalmi-
lag kívánatos erkölcsöt jelenti. A tudás, a műveltség egyik
lényeges feltétele annak, hogy az erkölcsi humanizáció megva-
lósuljon.

Befejezősképpen kissé leegyszerűsítve, de a lényegét nem
eltakarva az erkölcsi humanizációt az alábbiakban határozhat-
juk körül: Az erkölcs humanizációját az jelenti, hogy egyrészt
olyan erkölcsi elvek, szabályok, tehát erkölcsi tudat alakul-
ki, amely racionalista, elősegíti az emberek egészséges együtt-
élését /de ez magában foglalja a retrográd egészségtelen er-
kölcsei normák megszűnését is/, másrészt olyan erkölcsi gyakor-
lat honosodik meg, amely hozzájárul az ember egyéniségének
sokoldalú, gazdag kibontakoztatásához, tehát az ember önmegva-
lósításához. Az ilyen jellegű erkölcs összhangban van a társa-
dalmi haladással, és megvalósítása érdekében a jövőben a társa-
dalom egészének, ezen belül a közművelődésnek is igen sokat kell
tennie.